

Nová optika geopolitiky

Štefan Volner: *Geopolitika (Klasická, nová, EU ako geopolitický aktér 21. storočí)*. Vydateľstvo IRIS 2010, 496 stran.

Stejně jako u nás, tak i na Slovensku stoupá zájem o publikace s bezpečnostní problematikou. Řada z nich vychází v nových vydáních, většinou upravených a rozšířených (např. Kapitoly o bezpečnosti, práce Jana Eichlera ad.), jiná jako syntéza a doplnění více prací. Tak je tomu i u díla Štefana Volnera „Geopolitika“ s podtitulem *Klasická, nová, Európska únia ako geopolitický aktér 21. storočia*. Tím práci dává nejen studijní, ale obecně vědeckovýzkumný charakter.

Volnerova nová kniha je pokračováním, syntézou a doplněním Volnerových publikací *Geopolitika: Metodológia – Zdroje – Prax – História* (2004), *Geopolitika pre 21. storočie? Stret námorných a pozemných síl ako varovanie pre 21. storočí* (2004), *Nová geopolitika. Teoreticko-metodologické východiská* (2004) a *Európska únia – geopolitický aktér 21. storočia* (2006).

Autor vychází z přesvědčení, že „svět a spolu s ním i dnešní geopolitické jevy a procesy nabývají mimořádně složitý, protikladný, paradoxní, různorodý a často konfliktní charakter. Jsou jim vlastní náhlé změny, fluktuace, anomálie, chaos, nerovnováha, diverzifikace, difundace (*pronikání, postupování, prolínání, prosakování – ar*), entropie, bifurkace (*rozdvojení, rozvětvení – ar*) a nevratnost... Vznikají nové struktury, vztahy, na které již není možné pohlížet ‚starou optikou‘, resp. které tradiční ‚starou optikou‘ nejsou viditelné“. To vyžaduje novou optiku, vnímání, metodologii, paradigma, teorie, nový determinismus, syntézu.

Volner přitom chápe geopolitiku jako hraniční teorii mezi přírodními a společenskými vědami, čímž se vystavuje jisté kritice zástupců společenských věd, zvláště ocitají-li se v popředí především přírodovědní poznatky, konkrétně termodynamické zákony, teorie chaosu atd., což často přehlíží kvalitativní odlišnost společenských procesů.

Klasická geopolitika

Štefan Volner se v první části publikace o klasické geopolitice zabývá základními geopolitickými školami – panslovanskou, německou, anglickou, atlantickou, francouzskou, kontinentální, euroasijskou a současnými geopolitickými koncepcemi (Huntington, Brzezinski, Friedman, Dugin). Zdrojem jeho poznatků jsou zejména *Osnovy geopolitiky* A. G. Dugina a práce Oskara Krejčího.

V podkapitole *Geopolitika a panslovanstvo* vychází autor především z prací Kollára, Havlíčka, Palackého, Štúra, Masaryka, Hodži a Danilevského. Z jejich koncepcí měla jistou životnost jen Masarykova. Z Volnerovy práce je patrné, že panslovanské úvahy jako by se aktuálně z publicistiky v podstatě vytratily. V české veřejnosti by narazily na odpor (viz např. kritický postoj k této problematice u Tomáše Halíka a dalších). Momentálně je tedy tato problematika v podstatě mrtvá a je zajímavá jen jako historie. Konečně o tom svědčí nepříliš úspěšná visegrádská politika, integrační snahy zemí v tomto prostoru se spíše orientují na Evropskou unii a Severoatlantickou alianci.

Pro nás samozřejmě má přímo osudový význam německá geopolitická škola. Její zakladatel Friedrich Ratzel (*Politische Geographie*, 1897) vycházel z geografického determinismu a dospěl k teorii životního prostoru, pověstného „lebensraum“, který se zdál Němcům nedostatečný, nebyli v něm schopni zajistit autarkii (také německý pojem), tedy soběstačnost, a orientoval je do střední Evropy a dále na východ. Není nejspíš nezajímavé, že jeho pokračovatel švédský politolog Rudolf Kjellén poprvé přišel s pojmem geopolitika. Do popředí se stále více dostávala role státu, pro něho „skutečným principem státu je politická účelnost, ne právo a spravedlnost“. Geopolitiku chápe jako formu života a vědu o státě jako o geografickém organismu nebo jevu v prostoru. F. Naumann už přišel s pangermánským modelem Evropy soustředěným kolem Německa a pod jeho vedením. Vzniká i myšlenka *Mitteleuropy* pod německým vlivem jako prostoru mezi Západem a Ruskem (1915). Práce K. Haushofera a K. Schmitta už byly přímým zdrojem nacistické agresivní politiky.

V této souvislosti je nutné uvést, že např. francouzská geopolitická škola se rozvíjela jako reakce na německou; teprve po druhé světové válce, kdy se Francie sbližovala s Německem, tíhla francouzská geopolitická škola ke kontinentalismu, zvláště za de Gaulla.

Kontinentalismus jako protiklad atlantismu vychází z přesvědčení, že Evropa je natolik autarkní kontinent, že se může rozvíjet zcela samostatně; předpokládal ovšem spojení se Sovětským svazem a aktuálně s Ruskem. V rámci geopolitického kontinentalismu má významné a nezastupitelné místo euroasijská geopolitická škola, kterou rozvíjejí logicky především Rusové. Mezi těmito kontinenty neexistuje konveční hranice.

Neoeuroasijství stojí před závažným problémem reagovat na nejnovější západní geopolitické projekty, dokázat objasnit geopolitickou logiku probíhajících historických událostí a vypracovat projekty schopné západním konkurovat. Ne ale novou koncepci bipolarity.

Zakladatelem anglosaské geopolitiky je Američan Alfred Thayer Mahan s teorií „mořské moci“, která vznikla na přelomu 19. a 20. století, kdy Angličané s výjimkou Panamského průplavu kontrolovali všechny klíčové mořské uzly. Její kontrapozicí je teorie „pozemní síly“ Halforda Mackindera (1904), která se později stala i strategií USA a NATO, v níž je z geopolitických poloh nejdůležitější centrální poloha – Heartland; tu lokalizuje v podstatě do prostoru Ruska (západní Rusko, Ukrajina, střední Evropa), které díky svému surovinovému bohatství má největší dispozici k autarkii a k světovládě. Ale jak víme, od potenciality k realitě je většinou daleko.

Tento autor se zabýval i problematikou Euroasie, střední Evropy jako nárazníkového pásma mezi Německem a Ruskem a byl průkopníkem filozofie „zadržování Ruska“. Jejich pokračovatel Nicholas John Spykman se domníval, že „stát musí být připravený a ochotný jít do války nejen kvůli obraně, ale i kvůli udržení své relativní mocenské rovnováhy“. Za centrum považuje Rimland – prostor Středozemního moře. Následovník S. B. Cohen upozornil, že „v jaderném věku jsou myšlenky dosažení svrchovanosti a dominance dost nevhodné“. USA to nerespektovaly, a tak na sebe převzaly příliš mnoho odpovědnosti. Cohen věřil, že multipolární svět může být bezpečnější než bipolární.

Výraznou pozornost autor věnuje zvláště americkému atlantickému *mondialismu*, jehož cílem je globální integrace pod vládou „mořské síly“, tj. Západu (Rockefeller, Brzezinski, Kissinger atd.). Teorie konvergence byla i základem Gorbačovovy perestrojky; ta však ustupovala od ideologických základů rychleji než v Číně. S autorem

však nelze souhlasit, že špatné geostrategické rozhodnutí sovětského vedení bylo příčinou pádu SSSR. Ty příčiny byly hlubší, komplexní, systémové. Nemluvě o tom, že Sověti na takový krok už neměli sílu. Z hlediska Západu měl spíš pravdu Wolfowitz a republikán Huntington než demokrat Fukuyama.

Mezi autory současných a všeobecně známých geopolitických koncepcí patří S. P. Huntington, Z. Brzezinski a G. Friedman; Volner k nim ještě přiřazuje A. G. Dugina, který je známý méně.

Huntington je známý svou konfliktní teorií střetu civilizací (1993), která však začíná mít blíže k realitě než Fukuyamův konec civilizace (1989) jako vítězství západního liberalismu. Zatímco nedávno zesnulý Huntington ideově reprezentuje americké republikány, Fukuyama demokraty. Huntington nevidí nebezpečí ani ne tak v Rusku, jako spíše v nějakém novém euroasijském bloku. Spojení Ruska s Čínou by narušilo mocenskou rovnováhu v neprospěch Západu.

Z Huntingtonova Střetu civilizací je obecně známo vymezení civilizací: západní (evropská a severoamerická), latinskoamerická, rusko-ortodoxní, čínská (konfuciónská), japonská, hinduistická, islámská, africká. Podle něho bude svět uspořádaný podle civilizací nebo vůbec.

V současné době jsou zdrojem uspořádání ústřední státy (USA, Francie, Německo, Rusko, Čína, Indie, Japonsko, ignoruje tedy Velkou Británii). Za největší nebezpečí lze považovat západní aroganci, islámskou netoleranci a čínskou asertivitu.

Zatímco křesťanství se šíří konverzí, islám navíc reprodukcí. S úpadkem západní moci zároveň klesá schopnost Západu vnutit jiným civilizacím západní chápání lidských práv, liberalizaci a demokracii. S růstem moci islámu klesá přitažlivost západní kultury. Nejnebezpečnějším zdrojem nestability a potenciálního globálního konfliktu je intervence Západu do záležitostí jiných civilizací v multicivilizačním světě. Zajímavá a inspirativní je představa „studeného míru“

Lze připomenout i Huntingtonovo dělení ideologií: liberalismus, socialismus, anarchismus, korporativismus, marxismus, komunismus, sociáldemokratismus, konzervatismus, nacionalismus, fašismus a křesťanská demokracie. I když proti tomuto dělení je jistě možné vyslovit řadu výhrad, stejně jako k dělení podle civilizací, je tu dost důvodů ke střetům.

Brzezinski je ve Velké šachovnici (1997) přesvědčen, že po konci dominance Spojených států a jejich odchodu z ostatních kontinentů by ve světě nastal chaos. Proto musí svět přijmout americké vedení. Ale zároveň si uvědomuje, že tato dominance jednou skončí a USA budou v této roli poslední. Pokud k tomu lze něco dodat, tak svět je velký i pro Spojené státy. Osud světa se bude řešit v Euroasii, zvláště ovládne-li ji mocnost nepřátelská Západu. Evropu považuje za nejorganizovanější území na světě s perspektivou sjednocení půl miliardy lidí. Integrace je i její osud. Pro USA je geostrategickým přemostím v Euroasii. Sjednocení Německa však považuje za geopolitickou porážku Ruska a Francie. Na vztazích těchto tří mocností závisí osud Evropy a Spojené státy musí podporovat jejich spolupráci. Spojené státy a Evropská unie vytvářejí pevné jádro globální politické stability jako záruky ekonomického bohatství. I vojensky silná Evropa by komplikovala americké postavení a mohla by se angažovat se všemi důsledky i v Latinské Americe. Domnívá se také, že bude směřovat i na Střední východ. Rozhodujícím nástrojem amerického vlivu v Evropě je Aliance; proto se musí stejně jako Evropská unie dále rozšiřovat, včetně v budoucnosti přijetí Ukrajiny, zakavkazských

zemí a Ruska. Americkou nadvládu může ohrozit jen Rusko a Čína, i když Rusko je již s výjimkou vlastnictví jaderných zbraní mocností druhého řádu. Aliance Ruska s Čínou by znamenala, aby se Rusko podřídilo. To vytváří prostor pro západní pronikání do Euroasie. Klíčovým problémem je dosídlení a rozvoj nerostně bohaté Sibiře. Podobně je tomu s Ukrajinou, bez níž nemůže být Rusko světovým, nýbrž jen asijským impériem, ale o kterou se USA ani Evropská unie příliš nestaraly, a tak to dopadlo, jak to dopadlo. Vzdálíme-li se do Asie, kromě Číny tu má významné místo hinduistická Indie obklopená muslimským světem. Je sice ve svazku BRICS (Brazílie, Rusko, Indie, Čína a Jižní Afrika), ale zároveň v jistém ohrožení ze spojení Číny s Pákistánem. Zajímavé by bylo vytvoření čínsko-japonského bloku.

Podle George Friedmana (2009) se do poloviny 21. století vynoří tři mocnosti: Japonsko, Turecko a Polsko. Ta třetí jako mocnost čelící Rusku. Vztahy mezi těmito čtyřmi zeměmi povedou k neklasické světové válce. Spojené státy si udrží pozici supervelmoci a jejich jediným cílem bude zabránit, aby v Euroasii vznikla jiná supervelmoc. Korea bude sjednocena do roku 2030 a bude mít přes 70 milionů obyvatel a jejich počtem se pomalu bude blížit snižujícímu se počtu obyvatel Japonska; Korea se bude opírat o moc USA.

Štefan Volner věnuje rozsáhlou pozornost (čtyřicet, tj. téměř desetina textu) u nás méně známému pokračovateli neoeuroasijské geopolitické školy z pozice politického realismu **Alexandru Geljeviči Duginovi** (ročník 1962), který se zabývá především geopolitickou budoucností Ruska jako protiváhy atlantismu a mondialismu. Rusko nepovažuje ani za Západ, ani za Východ, ale centrální zemi kontinentu, osu dějin, střed impéria – Heartland jako kdysi Rimland. Z toho vyplývá i role tvůrce euroasijského paktu. Strategickou tezí podle něho musí být i Východ, i Západ. Jen kontinentální integrace Euroasie s Ruskem v centru může garantovat všem jeho národům i státům skutečnou suverenitu, maximum politické a ekonomické autarkie (euroasiansismus). Jinou možnost nevidí. Po rozpadu SSSR nastoupila neurčitost, nejasnost další budoucnosti Ruska, neexistuje jasně definovaný politický subjekt, o jaký stát jde. Důkazem je nejasnost, co je to Ruská federace nebo Společenství nezávislých států. Gorbačovova perestrojka byla podporou mondialismu. Označení Ruska za regionální velmoc považuje za urážku ruského národa. Sám ale uznává, že Rusko je jen potenciálním impériem, jde o obnovu impéria. Toto impérium si představuje jako svazek imperiálního Ruska s „Evropským impériem“ pod vedením Německa se střední Evropou, „Tichomořského impéria“ pod vedením Japonska a „Středoasijského impéria“ kolem Íránu. S Čínou si poněkud neví rady a považuje ji za zvláštní region. Kromě Západu bude existovat také Indie, panafriický svět a panarabský svět. Snad mají Rusové i jiné geopolitiky.

Nová geopolitika

Ve druhé části studie se Štefan Volner zabývá teoreticko-metodologickými východisky konstituování geopolitiky jako vědecké disciplíny, dále vytvářením teoretických základů nové geopolitiky a teoretickými problémy geopolitického působení. Po druhé světové válce, kdy se pojem geopolitika pro její zneužívání nacistickými teoretiky neužívala, přijala nové dva významy:

- jako synonymum pro geostrategii sledování určitých diplomatických a vojenských cílů,

- jako ekvivalent pro politickou geografii ve smyslu územních variací, politický jev v různých podobách včetně celosvětových.

Geopolitikou se rozumí na jedné straně teoretický systém (geopolitika jako teorie a geopolitika jako věda), na druhé straně praktická činnost geopolitických aktérů. Předmětem geopolitiky je činnost aktérů mezinárodní politiky, kde má blízko k teorii mezinárodních vztahů. Funkcí geopolitiky jako vědecké disciplíny je poznání praxe politických aktérů. Geopolitické teorie se vytvářejí na základě deduktivně-axiomatického, induktivního a deduktivně-induktivního přístupu. V geopolitice rozeznáváme pozitivní a normativní přístup.

Součástí této části je i problematika vytváření teoretických základů nové geopolitiky, v níž se autor zabývá determinismem i diskutovaným vztahem geopolitiky a termodynamickými zákony.

Pozoruhodná je kapitola o geopolitických aktérech jako společenských subjektech, které jsou schopné, resp. mají dostatek moci a síly vyvíjet mocenskopolitický tlak s cílem realizovat své geopolitické zájmy a cíle i mimo svůj geopolitický prostor. Rozumí se jimi společenství států, států a institucí s globálním dosahem. Za základní geopolitický subjekt je pokládán stát. Základními druhy geopolitické moci aktérů jsou politická, ekonomická, vojenská, vědecko-technická, morálně duchovní a informační a kybernetická moc.

Evropská unie – geopolitický aktér 21. století

Třetí část publikace je věnována Evropské unii, problematice integrace a mocenské rovnováhy. Zrod nové geopolitické Evropy – Evropské unie znamená nejen změnu její vnitřní struktury, ale i růst její geopolitické moci a síly a růst její hodnoty a váhy v globální geopolitické struktuře, a to zvláště z perspektivního hlediska. Prvořadou a rozsáhlou pozornost autor věnuje energetické bezpečnosti, kosmickému prostoru a kyberprostoru.

Pro Evropu má základní geopolitický význam vztah se Spojenými státy; v této souvislosti se autor zabývá Monroeovou doktrínou (znemožnila evropským zemím ovlivňovat Latinskou Ameriku), první a druhou světovou válkou, balkánskou válkou a spojeneckými operacemi v Iráku a v Afghánistánu, které vedly i ke složité globální a ekonomické situaci.

Volnerova práce je velmi rozsáhlá, je určena především pro studijní účely. Specialisté určitě budou jako u každé syntetické práce číst jen části, které je bezprostředně zajímají. Mají jak gnoseologickou, tak teoreticko-metodologickou hodnotu. Kniha by neměla chybět v žádné knihovně bezpečnostních a vojenských expertů.

-ar-